

Ruimte voor verbeelding.

door

Cor Passchier

Bij de uitreiking van de Prof. Teeuwprijs in het NAI, Rotterdam, januari 2007

Dat ik eens de Prof. Teeuwprijs in ontvangst zou mogen nemen, had nog nooit enige gedachte bij me te weeg gebracht en ik ervaar het dan ook als een volslagen verrassing. Een aangename verrassing uiteraard en ik wil daarvoor het Prof. Teeuw Fonds en de jury van harte bedanken. Ook U, aanwezigen, die het blijkbaar de moeite waard vonden om hier naar toe te komen, ook u van harte dank.

Tja, wat kan men kwijt in een kort tijdsbestek? Zal het inhoudelijk zijn, meer informatief of persoonlijk? Ik heb gekozen voor een combinatie; 'campur' op zijn Indonesisch, of van alles 'wat wat'. Ik wil vandaag van de gelegenheid gebruik maken, om in relatie met mijn vakgebied (gebouwd erfgoed), het belang van 'de literatuur' eens te benadrukken, de romanvorm en het korte verhaal. Wat betekent het voor mijn werk en motivatie?

Laat ik aanvangen met een citaat van de Indische journalist- schrijver Willem Walraven, uit 1941 (literair tijdschrift De Fakkel):

Het gaat over het negentieneeuwse neo-classistische woonhuis.

'Geen baksteen, geen kalk en zand waren gespaard door de lang gestorven geslachten, die deze huizen hadden gebouwd. Plompe bakbeesten van huizen, met dikke zuilen die niets te dragen hadden dan een half verteerd pannendakje en die aan alle kanten bedekt waren met vele lagen witkalk van jaren her, zodat alle scherpe lijnen, alle hoeken, waren afgerond. Alsof de zuilen waren opgetrokken uit kneedbaar materiaal, uit een soepele brij, met handen vol door klodderige koekenbakkers gefatsoeneerd tot plumpe kolommen.'

Er wordt hier een sfeerbeeld opgeroepen en je wordt je bewust dat je er ook zo naar kunt kijken; ik kom hier later nog op terug.

Ik studeerde (na de vervulling van mijn militaire dienstplicht) architectuur aan de Academie van Bouwkunst, omdat ik wel begreep dat je toch iets moest studeren. Toen ik als student, in het begin van het tweede studiejaar deelnam aan een landelijke prijsvraag met een ontwerp voor collectief wonen en ik de tweede prijs in ontvangst mocht nemen, dacht ik wel dat ik architect zou worden. Het waren de jaren zestig.

Later werkte ik als zelfstandig architect met meerdere collega's in vele samenwerkingsverbanden, raakte ik betrokken bij het bouwen van tienduizenden woningen en leerde ik o.a. in de stadsvernieuwing met grote (mondige) en soms opstandige bewonersgroepen te communiceren. Niet alleen woningbouw maar vrijwel alle denkbare bouwcategorieën passeerden, nieuwbouw maar ook restauratie, daarnaast onderzoeksopdrachten vooral m.b.t. woonkwaliteit in oude buurten. In Indonesië: de inventarisatie van gebouwd erfgoed in Bandung- en noord-Jakarta en de betrokkenheid bij de restauratie van het voormalige Landsarchief, het huis van de VOC Opperkoopman Reinier de Klerk.

Het was omstreeks mijn 25^e jaar dat Indonesië/Nederlands-Indië onderwerp van mijn belangstelling werd en dat had weinig met architectuur, maar vooral met literatuur te maken.

Het is de schrijver Rob Nieuwenhuys geweest die met zijn 'Oost-Indische spiegel' (*wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven*), een werkelijke honger de besproken schrijvers ook 'echt' te lezen, bij me teweeg bracht en tot op de dag van vandaag heb ik nog altijd 'trek'.

Ik bezocht Indonesië voor het eerst in 1978 met in mijn hoofd 'de contouren en het verbeelde decor', het resultaat van mijn opgedane boekenkennis; ik wilde het zien (ervaren en aanraken) en zo begon de zoektocht. Ik reisde o.a. over Java en Sumatra; nam kennis van stadsuitleg, typologie van de bebouwing, het 'herkennen' en toch anders; ik wilde er meer over weten en bestuderen.

Het was de Delftse Hoogleraar Coen Temminck-Groll, die me, enige jaren later, stimuleerde te schrijven en te publiceren en daartoe de gelegenheid gaf. Het artikel 'Het Moderne bouwen in Nederlands-Indië' verscheen in 1983 (Monumenten).

In de tweede helft van de 80er jaren kwam ik in het hoofdbestuur van de Bond van Nederlandse Architecten 'BNA' en werd na een jaar vice-voorzitter; in die hoedanigheid initieerde ik een samenwerking met de Indonesische architectenorganisatie 'IAI'. (Ikatan Arsitek Indonesia) en er werd in 1987 een 'letter of Intent' ondertekend. In de korte, maar adequate formulering van deze overeenkomst stond de samenwerking m.b.t. onderwerpen als 'cultural and mutual interest en professional exchange' centraal. Het is in de loop van de tijd een waardevol en vruchtbaar initiatief gebleken.

Nu ben ik al weer geruime tijd, als, 'Heritage' consultant, betrokken bij de ontwikkeling- en uitvoering van onderzoeksprojecten op het gebied van 'gebouwd- en stedelijk erfgoed' in Indonesië en de zgn. 'Indische' literatuur blijft voor mij een bron van inspiratie en kennis-vergaring.

Nee, zeker geen kennisvergaring, op het gebied van het bouwen- en detail. Over zoiets als de toepassing en ontwikkeling van het 'composiet kapiteel, als kolombeëindiging' in het negentiende-eeuwse bouwen vindt men uiteraard bij schrijvers als Daum of Couperus niets.

Het gaat voor mij er om, naast de afwikkeling van de verhaallijn, er kennis van te nemen hoe men leefde en woonde-, de dagelijkse gebruiken-, om de zo bijzondere sociale stratificatie in de koloniale samenleving. Een verdwenen en verzonken samenleving; we onderzoeken de relictten (in de context van de huidige Indonesische samenleving) en wat mijn discipline betreft zijn dat: gebouwen in hun functie en interactie met de omgeving, het stedelijk weefsel.

Kennis nemen van wetenschappelijk historische studies is een vereiste, maar er is meer. Het is zelden zo dat men in een historische studie het beeldende en creatieve niveau bereikt dat een goede roman kenmerkt. Het is immers ook een ander métier.

Het is, in dit geval, de Indische literatuur, die de eigenaardige koloniale samenleving in mijn verbeelding tot leven brengt. Het gaat om overleving, heimwee en verlangen, angst en verdriet; maar ook passie en hartstocht. Termen als 'VOC- of koloniale mentaliteit' brengen niets tot uiting. Het gaat om mensen, al dan niet in organisatorische verbanden, mensen die zich moeten handhaven, werken en leven in gebouwen, woonhuizen, bestaan in stedelijke structuren.

Gebouwen vertellen hun eigen verhaal, als het gaat om vormgeving- en detaillering en over het hoe en waarom van de functionaliteit kom je ver met het bestuderen van oude handboeken of beschrijvingen (zoals de waardevolle Valentijn uit 1724 e.v.). Gestapelde stenen, in interactie met de omgeving, vertellen wellicht veel, maar hoe kon ik meewerken aan de restauratie van het 18e eeuwse koopmanshuis 'Reinier de Klerk' (Jakarta) zonder 'enig' notie te hebben van het maatschappelijk functioneren van een hoge VOC-employee in die tijd; hoe hij woonde, zijn slavenhuishouding, de ruimte voor warenopslag t.b.v. de 'eigen' handel, wat verboden was en dus corruptie genoemd mag worden.

Koloniale schrijvers, besteedden wellicht 'extra' aandacht aan het decor en handelen van 'de Europeaan' die in de Oost terecht was gekomen, ver van het kleine Nederland, zo anders en vreemd toch. Men kende het immers niet; de Nederlandse burger leefde in de sociaal/religieuze beslotenheid van de stad, het dorp of het platteland; het kende geen 'Oosterse' vreemdelingen en Javanen waren rare snuiters:

'Wat hoeven ze buffels te hebben, die zwarten? Ik heb nog nooit een buffel gehad en toch ben ik tevreden. Er zijn altijd mensen die klagen.'

Aldus Batavus Droogstoppel, de koffiemakelaar in het boek 'Max Havelaar', 'de Havelaar' van Multatuli (1860).

En dan:

'De Indische woonhuizen uit de vorige eeuw zoals ze in elke stad of plaats te vinden waren, hadden misschien geen stijl, maar wel allure, de zelfde allure als hun bewoners. Ze waren breed, royaal en open, met marmeren vloeren voor en plavuizen vloeren achter; ze waren zelden fraai maar wel koel en gerieflijk. De indeling was bijna altijd het zelfde: een voorgalerij met gepleisterde zuilen, een binnen galerij en een achtergalerij, links en rechts geflankeerd door de slaapkamers, de logeerkamers, de kleedkamer van mevrouw of de kamer van mijnheer, die altijd 'kantoor' werd genoemd, ook al had mijnheer helemaal geen kantoor gevestigd. De houten plafonds waren hoog, de vertrekken koel en groot. de daken met pannen belegd leken op reusachtige zonnehoeden die over de ogen getrokken waren. Binnen heerste meestal een clair-obscur. De ramen met jaloezieën waren overdag gesloten;' etc....

Zo schreef Rob Nieuwenhuys het neer in 1961 (Tempo Doeloe). Bij Willem Walraven (zojuist) de vulgariteit en het verval, bij Rob Nieuwenhuys de koestering van een dierbare herinnering; beiden schilderen hun eigen portret, zo kunnen gestapelde stenen tot leven komen.

Nu, de laatste jaren, worden er, op initiatief van het 'Historisch museum van Jakarta', informatieve stadswandelingen (in de oude benedenstad Kota) georganiseerd; er is veel belangstelling voor en de deelname is groot.

Gaan we terug naar het jaar 1921, dan kan men terecht bij Marie C. Kooy- van Zeggelen, een populaire schrijfster in die dagen. In haar essay 'Het nieuwe Batavia' trekt ze je door de bovenstad van Batavia, een 'sfeertekening' die je stimuleert om vanuit een meer betrokken perspectief het oude beeldmateriaal en de historische kaarten te bestuderen.

Ik had het eigenlijk voortdurend over de stad en bebouwing. Het leven van een planter stond daar wel heel ver van af, hoe zij leefden, werkten en wonen is door geen ander als Madelon H. Székely-Lulofs beschreven. Toen ik over de oostkust van Sumatra schreef in: 'Medan: Urban development by planters and entrepreneurs, 1870-1940' (Bundel: Issues in Urban development, 1995); was het mij onmogelijk Madelon te negeren en ik citeerde uit

haar roman 'Rubber' (1931), het gaat over het huis van een plantersassistent in Deli; de assistent John van Laer zit 's-avonds moe en uitgeblust op de voorgalerij van zijn houten (op palen gebouwde) woning mijmert en neemt de omgeving op.

'Naar boven keek je in een bouwwerk van stammen, die met rotan aan elkaar gebonden, hier en daar gespijkerd met een reusachtige spijker het blarendak droegen. Ratten liepen nu in de schemer met hun rikkettikkend vaartje achter elkaar aan. Tjitjaks kleefden op de wanden, strak starend en wachtend op de muskieten, die nog rondzoemden in wijde kringen. Als een windvlaag door het dak ritselde, zweefde een heel fijne zwarte stoflaag over alles heen: over je tafel, over je bord, je glas, je haar, je handen, over je bed.

En verder

Een krakend trapje voerde je van je slaapkamer naar een schimmelige, vochtige afgrond met een glibberig vloertje, en een oud cementvat, waaruit je het water over je heen schepte: de badkamer! Als je je baadde, hing je twee handdoeken langs de reten in de wand, omdat je je toch zo niet aan je bedienden te kijk wou zetten, als je op de wereld was gekomen.

In de voorgalerij en in de zitkamer bengelden aan een roestige ijzerdraad de petroleumlampen, vet en een beetje roetig. Ze stoomden vaak, zo gauw het een beetje woei'.

Schrijvers, ik heb er maar enkele (en dan ook nog willekeurig) genoemd, kunnen in hun werk, bij de lezer, een inlevend gevoel bewerkstelligen; je participeert, alsof je door het frame in het beeld stapt. Zo lezen en dan omzien naar je onderwerp van onderzoek maakt het extra boeiend en het voorkomt een tunnelvisie die gericht is op het verzamelen en blokken van 'feitjes' in de goede volgorde; het verruimt je blik en motiveert.

Er zijn omvangrijke archiefbronnen m.b.t.: beeld- en geschreven documenten, die ons inzicht verschaffen en als onderlegger voor het architectuur-historisch onderzoek zeer waardevol zijn. Ik zou daar de romanliteratuur aan willen toevoegen, de 'verbeelde werkelijkheid', deze roept vragen op, brengt ons ook twijfels; het trekt ons aan en inspireert tot het innemen van een kritische houding, te gelijktijd.

En dan:

Wat het onderzoek aangaat betreffende het 'gebouwde erfgoed' in Indonesië, nemen Indonesische- en Nederlandse counterparts een 'eigen' plaats in. De synergie komt niet zo zeer tot stand op basis van gemeenschappelijke vakkennis en professionaliteit, maar wordt vooral gegenereerd door de bijzondere waarde van de diverse culturele achtergronden die de betrokken onderzoekers bezitten.

We staan nu aan de aanvang (eerste helft van dit jaar) van een interessant project, de 'Identificatie en Inventarisatie van Forten en versterkingen in Indonesië'; een samenwerkingsproject dat krachtig ondersteund wordt door de Nederlandse- en Indonesische centrale overheden. U zult er ongetwijfeld in de nabije toekomst meer van vernemen.

Ik beschouw het als een voorrecht op een dergelijke wijze te mogen werken en dank (ook namens mijn teamgenoten) al die genen die dat mogelijk maken.

Ik dank u
Cor Passchier